

دانشگاه زabol

دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی

گروه زبان‌شناسی

پایان‌نامه جهت اخذ مدرک کارشناسی ارشد

بررسی سه متغیر زبانی شیوه بیان، صورت‌های ارجاعی (ضمایر) و القاب
در مکتوبات مولانا

استاد راهنما:

خانم دکتر شهلا شریفی

استاد مشاور:

آقای دکتر محمود فتوحی

تحقیق و نگارش:

سیده مریم فضائلی

تابستان ۱۳۸۸

سپاس‌گزاری

در آغاز کلام بر خود فرض می‌دانم، خداوند منان را سپاس گویم که مرا با هدایت و راهبری نمودن به مسیر اندیشه و علم پروراند و این توفیق را به من عطا نمود تا بتوانم با قرار گرفتن در این مسیر، در حد توان خود بیش‌تر از پیش او را بشناسم.

صمیمانه‌ترین تشکر و سپاس خود را از اساتید ارجمندم سرکار خانم دکتر شهلا شریفی و جناب آقای دکتر محمود فتوحی دارم که با راهنمایی‌ها و مشاوره‌های ارزنده‌شان مرا در طول مراحل انجام پایان‌نامه، یاری نمودند.

از اساتید محترم جناب آقای دکتر پهلوان نژاد و سرکار خانم دکتر استاجی که زحمت مطالعه و بررسی پایان‌نامه را بر خود قرار دادند و با رهنمودهای ارزنده‌شان به غنی شدن این پایان‌نامه کمک نمودند، تشکر می‌کنم.

بر خود لازم می‌دانم که از پدر و مادر عزیزم، دو یاور مهربان زندگی‌ام، که با متانت و صبوری تمام در دوران تحصیل و به ویژه در حین نگارش پایان‌نامه حامی من بودند، کمال قدردانی را داشته باشم. هم‌چنین از دو خواهر خوبم به خاطر محبت‌هایی که نسبت به من حین انجام پایان‌نامه داشتند، تشکر می‌کنم.

از دوست عزیزم، خانم سارا کرد، که پایان‌نامه را ویرایش کردند ممنونم. هم‌چنین از آقای دکتر نگارش، آقای دکتر احمدی و خانم معتکف که با پیشنهادات خود مرا در نگارش پایان‌نامه یاری نمودند، سپاس‌گزاری می‌کنم.

دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی

فرم چکیده پایان نامه به زبان فارسی

مدیریت تحصیلات تکمیلی

نام خانوادگی دانشجو: فضائلی	نام: سیده مریم
استاد راهنما: دکتر شهلا شریفی	استاد مشاور: دکتر محمود فتوحی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی	
رشته: زبان شناسی	گرایش: آموزش زبان فارسی به غیر فارسی زبانان
مقطع: کارشناسی ارشد	
تاریخ دفاع: ۱۳ تیر ۱۳۸۸	تعداد صفحات: ۱۶۱
عنوان پایان نامه: بررسی سه متغیر زبانی شیوه بیان، صورت های ارجاعی (ضمایر) و القاب در مکتوبات مولانا	
کلید واژه ها: تحلیل انتقادی گفتمان، قدرت، شیوه بیان، صورت های ارجاعی (ضمایر)، القاب، مکتوبات مولانا	

چکیده

این پایان نامه سعی دارد تا با روش تحقیق توصیفی - تحلیلی در چهارچوب تحلیل انتقادی گفتمان به بررسی نمود زبانی قدرت از طریق سه متغیر شیوه بیان، صورت های ارجاعی (ضمایر) و القاب در مکتوبات مولانا بپردازد. دو متغیر زبانی اول در چهل نامه و متغیر زبانی القاب در شش نامه بررسی شده است. برای بررسی سه متغیر مورد نظر، نخست نامه ها به دو رده اصلی غیرخویشاوندان و خویشاوندان رده بندی شد. سپس هریک از این رده ها به دو رده فرعی تقسیم گردید: رده غیرخویشاوندان به رده های سیاسیون و مریدان و رده خویشاوندان به رده های فرزندان و عروس.

در قسمتی از نامه ها شیوه بیان غالب، غیرمستقیم بوده است و در برخی نامه ها، بیان مستقیم. شیوه بیان غالب دربرگیرنده نقش های حفظ و جهت مخاطب و رعایت ادب در برابر او و حفظ احترام او می باشد. ضمایر غیرمستقیم، منفصل و جمع مؤدبانه ترین و رسمی ترین ضمایر نسبت به دیگر ضمایرند. کاربرد هر سه نوع ضمیر مذکور برای رده سیاسیون نشان می دهد که رابطه بین مولانا و این رده خیلی زیاد رسمی و مؤدبانه بوده است. رابطه بین مولانا با رده های مریدان و فرزندان کم رسمی و مؤدبانه بوده است. این مطلب را کاربرد یک نوع ضمیر (منفصل) نشان می دهد. کاربرد ضمایر منفصل و جمع برای رده عروس بیانگر اینست که رابطه میان مولانا و این رده زیاد رسمی و مؤدبانه بوده است. رابطه بین مولانا و رده غیرخویشاوندان نسبت رابطه او با رده خویشاوندان مؤدبانه تر و رسمی تر بوده است. کاربرد دو نوع ضمیر (منفصل و جمع) برای رده غیرخویشاوندان و کاربرد یک نوع ضمیر (منفصل) برای رده خویشاوندان، این مطلب را نشان می دهد. از طریق شیوه استفاده مولانا از القاب رابطه معنادار قدرت با مخاطب مشاهده می شود.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۳	پیش‌گفتار .....
۵	فصل اول: مقدمه .....
۶	۱-۱ معرفی مکتوبات مولانا .....
	۲-۱ کلیات تحقیق .....
۱۱	.....
۱۱	۱-۲-۱ طرح مسأله و بیان ضرورت تحقیق .....
۱۱	۲-۲-۱ سؤال‌های تحقیق .....
۱۲	۳-۲-۱ فرضیه‌های تحقیق .....
۱۲	۴-۲-۱ هدف تحقیق .....
۱۲	۵-۲-۱ کاربردهای تحقیق .....
۱۳	۶-۲-۱ روش تحقیق .....
۱۳	۷-۲-۱ محدودیت‌های تحقیق .....
۱۳	۳-۱ پیشینه تحقیق .....
۱۷	فصل دوم: مبانی نظری و روش تحقیق .....
۱۷	۱-۲ مبانی نظری تحقیق .....
۱۷	۱-۱-۲ تحلیل انتقادی گفتمان .....
۲۳	۱-۱-۱-۲ ریشه‌های تحلیل انتقادی گفتمان .....
۲۳	۲-۱-۱-۲ اهداف تحلیل انتقادی گفتمان .....
۲۴	۳-۱-۱-۲ رویکردهای تحلیل انتقادی گفتمان .....
۲۶	۴-۱-۱-۲ چهارچوب مفهومی و نظری تحلیل انتقادی گفتمان .....
۲۹	۵-۱-۱-۲ ایرادهای تحلیل انتقادی گفتمان .....

۳۰	.....	۲-۲ روش تحقیق.....
۳۲	.....	متغیرهای تحقیق.....
۳۲	.....	۱-۲-۲ شیوه بیان.....
۳۲	.....	۱-۱-۲-۲ بیان مستقیم.....
۳۴	.....	۲-۱-۲-۲ بیان غیرمستقیم.....
۵۲	.....	۲-۲-۲ صورت‌های ارجاعی (ضمایر).....
۵۴	.....	۳-۲-۲ القاب.....
۵۶	.....	فصل سوم: توصیف و تحلیل نامه‌ها.....
۵۷	.....	۱-۳ شیوه بیان.....
۱۰۸	.....	۲-۳ صورت‌های ارجاعی (ضمایر).....
۱۳۹	.....	۳-۳ القاب.....
۱۴۵	.....	فصل چهارم: نتیجه‌گیری.....
۱۵۷	.....	فهرست منابع و مآخذ.....

پیش‌گفتار

این پایان‌نامه در چهارچوب تحلیل انتقادی گفتمان به بررسی نمودِ زبانیِ قدرت از طریق سه متغیر «شیوه بیان»، «صورت‌های ارجاعی (فقط از نوع ضمائر)» و «القاب» در مکتوبات مولانا می‌پردازد.

این تحقیق در چهار فصل تنظیم گردیده است. مقدمه، کلیات مبانی نظری و روش تحقیق، توصیف و تحلیل نامه‌ها سه فصل آن را شکل می‌دهند. پایان‌بخش تحقیق نیز فصل نتیجه‌گیری می‌باشد.

فصل اول به دو بخش تقسیم شده است. در بخش اول، مکتوبات مولانا معرفی می‌شود و به کلیات تحقیق که شامل بیان مسأله و ضرورت تحقیق، سؤال‌های تحقیق، فرضیه‌ها، هدف، کاربردها، روش و محدودیت تحقیق است، پرداخته می‌شود. در بخش دوم مطالبی پیرامون پیشینه تحقیق ارائه می‌گردد.

فصل دوم فصل کلیات مبانی نظری و روش تحقیق است. در این فصل در آغاز، مبانی نظری تحقیق معرفی می‌شود که شامل تعریف مفهوم تحلیل انتقادی گفتمان، ریشه‌های تحلیل انتقادی گفتمان، رویکردهای آن و .... است و در ادامه، به تفصیل درباره روش تحقیق توضیح داده می‌شود. در فصل سوم توصیف و تحلیل نامه‌های مولانا بر اساس متغیرهای زبانی شیوه بیان، صورت‌های ارجاعی (ضمایر) و القاب صورت می‌گیرد.

فصل چهارم به نتیجه‌گیری اختصاص یافته است. در ادامه، پیشنهادهایی برای افرادی که به تحقیق روی مکتوبات مولانا در چهارچوب تحلیل انتقادی گفتمان علاقه‌مندند ارائه می‌شود.

فصل اول

مقدمه

۱- مقدمه

امروزه تحلیل انتقادی گفتمان^۱ یکی از رویکردهای^۲ مطرح در مطالعه زبان است که به بررسی رابطه میان زبان و قدرت^۳ علاقه‌مند است. این شاخه علمی بین‌رشته‌ای سعی دارد تا با کمک ابزارهای عینی زبانی، الگوهای غیر شفاف نابرابری اجتماعی و مناسبات قدرت را بین افراد و گروه‌ها ابهام‌زدایی نماید.

پایان‌نامه حاضر بر اساس چهارچوب خاصی از رویکرد تحلیل انتقادی گفتمان مانند چهارچوب فرکلایف^۴ یا تامپسون^۵، مکتوبات مولانا را بررسی نمی‌کند؛ بلکه روی یکی از مفاهیم اصلی تحلیل انتقادی گفتمان، یعنی قدرت، تمرکز کرده است و قصد دارد تا با بررسی سه متغیر «شیوه بیان»، «صورت‌های ارجاعی^۶ (ضمایر^۷)» و «القاب» در مکتوبات مولانا، نمود زبانی قدرت را در این مجموعه مشخص کند.

در این فصل ابتدا مکتوبات مولانا معرفی می‌شود، سپس مبانی یک تحقیق علمی که شامل طرح مسأله و بیان ضرورت تحقیق، سؤالات تحقیق، فرضیه‌ها، هدف، کاربرد، روش و محدودیت تحقیق است، بیان می‌گردد.

-
- 1- critical discourse analysis
  - 2- approach
  - 3- power
  - 4- Fairclough
  - 5- Tompson
  - 6- referring expression
  - 7- pronouns

بخش اول

۱- معرفی مکتوبات مولانا

جلال‌الدین محمد بن بهاء‌الدین بلخی مشهور به مولانا، مولوی و ملای روم از بزرگ‌ترین عارفان و شاعران سده هفتم هجری است که با آثاری بس گرانبها و درخور توجه که در زمینه نظم (مثنوی معنوی و غزلیات شمس) و نثر (مجالس سبعه و فیه ما فیه) از خود برجای گذاشته، ادب فارسی و اندیشه ایرانی را بارور کرده است. دیگر میراث مولانا که تحقیق حاضر به بررسی آن می‌پردازد، «مکتوبات» است که در ادامه آن را معرفی می‌کنیم.

نامه‌های مولانا بارها با نام مکتوبات طبع شده است. به گفته هاشم زاده سبحانی (۱۳۷۱: ۱) مکتوبات مولانا تاکنون چهار بار در ایران به چاپ رسیده است که چاپ‌های آن عبارت است از: چاپ ۱۳۱۵ به کوشش مشار، چاپ ۱۳۳۵ در تهران به کوشش یوسف جمشیدی‌پور و غلام حسین امین، چاپ ۱۳۶۳ در تهران و چاپ فریدون نافذ اوزلوق در سال ۱۳۵۶. جز ترجمه ترکی آن، دیگر چاپ‌ها را می‌توان یک چاپ به حساب آورد؛ زیرا چاپ ۱۳۳۵ از روی چاپ نافذ اوزلوق و چاپ ۱۳۶۳ علی‌رغم این که شناسنامه کتاب، آن را چاپ اول معرفی می‌کند، عیناً افسست از چاپ ترکیه است.

آخرین چاپ و به نظر می‌رسد بهترین چاپ مکتوبات مولانا چاپی است به تصحیح توفیق هاشم زاده سبحانی^۱ و ویرایش احمد سمیعی با عنوان «مکتوبات مولانا جلال‌الدین رومی» که در

۱- این شخص در مجامع علمی به توفیق ه. سبحانی معروف است.

سال ۱۳۷۱ در ۴۰۳ صفحه به همت مرکز نشر دانشگاهی در تهران چاپ و منتشر شده است. مرجع ما نیز در این تحقیق، این کتاب می‌باشد که ساختار آن به این صورت است:

پیش‌گفتارِ مصحح که مصحح در این قسمت به ترتیب درباره چاپ‌های دیگر مکتوبات مولانا، نسخ خطی نامه‌ها، روش کار تصحیح، مزایای نسخه‌ای که اساس کار تصحیح بوده (نسخه شماره ۷۹ قونیه) و در پایان علائم اختصاری که در مقدمه و متن و توضیحات کتاب به کار رفته، سخن می‌گوید؛ مقدمه عبدالباقی گولپینارلی بر ترجمه مکتوبات چاپ ترکیه؛ ۱۵۰ نامه مولانا به اشخاص. بخش‌های دیگر کتاب عبارت است از: توضیحاتی درباره مخاطبان نامه‌ها و افرادی که در نامه‌ها از آنان نام برده شده؛ توضیحات نامه‌ها؛ فهرست‌های الفبایی برای آیات، احادیث، اشعار عربی، اشعار فارسی و امثال و کلماتی که مولانا در نامه‌های خود از آن‌ها برای مؤثر ساختن کلام خود بهره جسته است؛ واژه‌نامه‌ای الفبایی برای روشن ساختن مفهوم واژگان و اصطلاحات دشوار موجود در نامه‌ها؛ بخش پایانی کتاب نیز فهرست الفبایی اعلام می‌باشد.

نامه‌هایی که مولانا به افراد زمانه خویش نوشته بیش از تعداد حاضر بوده است، طوری که به گفته افلاکی (۱۳۶۲: ۳۵۵) - که مبالغه‌آمیز هم به نظر می‌رسد- او روزی ده تا دوازده نامه می‌نوشته است. بسیاری از نامه‌ها بر اثر حوادث روزگار و سهل‌انگاری در حفظ آن‌ها از میان رفته و آنچه که برجای مانده تنها ۱۵۰ نامه است. هیچ یک از نامه‌ها تاریخ تحریر ندارد، لذا این امکان وجود ندارد که بتوان به ترتیب تاریخی، آن‌ها را مرتب نمود.

به تعبیر جیمز^۱ (۱۹۸۰: ۱۱۷) متون در فرهنگ‌های مختلف نهادینه^۲ می‌شوند؛ یعنی این که انواع متون در زندگی روزمره نقش‌های قراردادی خاصی را ایفا می‌کنند. نامه‌های مولانا که یکی از انواع متون می‌باشد، نیز چنین است. بدین صورت که مولانا بسیاری از آن‌ها را به خواهش مردم یا آشنایان و نزدیکان خود به‌منظور گره‌گشایی و راه‌اندازی کار آن‌ها به افرادی که در رأس امور مملکت بودند و مقام سیاسی داشتند، نوشته است. از جمله این افراد در رأس امور مملکت عزالدین کیکاووس دوم، معین‌الدین پروانه، فخرالدین علی، مجدالدین اتابک، تاج‌الدین معزز، سراج‌الدین

1- James

2- institutionalized

أرموی و عزالدین قونیوی هستند. شماری دیگر از نامه‌ها در باب اظهار علاقه به مخاطب، سپاس از احسان‌های او، تهنیت پیروزی وی، اظهار مسرت از بازگشت او از سفر و به طور کلی دوستانه و

در حکم آخوانیات است. تعدادی دیگر در پاسخ به پرسش‌هایی است که از مولانا شده و در آن‌ها از او خواسته شده تا ارکان سلوک و شرایط آن را در دو سه سطر بیان کند. چند نامه را نیز در باب نصیحت به مهربانی، دعوت به خُلُق حَسَن و خودداری از انجام بعضی کارها خطاب به فرزندان و عروس خود نگاشته است.

ساختار اغلب نامه‌های مولانا بدین صورت است که نامه با عباراتی مسجّع در ذکر القاب و اوصاف مخاطب و نیز دعا و ثنا و سلام آغاز می‌گردد. به عنوان نمونه آغاز نامه‌ای که مولانا به تاج‌الدین معتر نوشته چنین است:

همواره ایام و اعوام صاحب اعظم، دستور معظم، حسیب نسیب، مشهورالآفاق، افتخار خراسان و عراق، ذوالدولتین، صاحب السعادتین، ولی الایادی والانعام، ناشرالعدل، باسط‌الفضل، تاج‌الدوله والدین، افتخارالاسلام والمسلمین - ادام الله علوه و خلد دولته و اقباله و حقق آماله - در عالی‌ترین مرتبه و مطلوب‌ترین منقبه، مستدام و مستمر باد! مکاره روزگار و طوارق مضار دو جهانی از آن ساحت باراحت مصروف و مبعود باد و حارسان عنایت و حافظان صفوت آن جناب، عصمت و مسکن حمایت را مراقب و محافظ لیلاً و نهاراً بعینه التي لاتنام و برکته الذی لایرام. چنین باد و صد چنین! آمین یا رب العالمین. سلام و دعای بی‌عد و احصا و بی‌حد و شمار اثناء اللیل و اطراف النهار، از این داعی مخلص مستقین دارد و آرزومندی به ذات دل‌نواز دل‌دار فقیرپرور حمول بردبار کریمش حدی و نهایتی ندارد.

(نامه پنجاه و هشتم)

مولانا دیگر نامه‌ها را با آیه یا حدیث، یکی دو بیت شعر فارسی یا عربی، متناسب با موضوع نامه آغاز می‌کند. نمونه این موارد به ترتیب بدین گونه است:

- كما قال الله تعالى: و الكاظمين الغيظ و العافين عن الناس و الله يحب المحسنين (آل-
عمران / ۱۳۴). (نامه)

هفتم)

- «من كَظَمَ الغيظَ مَلَأَ اللهُ قلبَهُ اِيماناً و ايماناً» (نامه پنجاه و سوم)

- اگر محوّل حال جهانیان نه خداست

چرا مجاری احوال برخلاف هواست

بلی خداست به هر نیک و بد عنان‌کش خلق

ازین سبب همه تدبیرهای خلق خطاست (نامه صد و بیست و

نهم)

- لاذی کتاباً فی سَطور کائِها

مخائق درّ فی صُدورِ الكواعبِ

و أعذب من ماءِ الغمامِ عَلى الظَّمأِ

و اَطيب رِيّاً من نَسيمِ الجَنائبِ (نامه پنجاه و چهارم)

مولانا اغلب، مخاطبان خود را به صورت سوم شخص مفرد مورد خطاب قرار می‌دهد. او دعا و ثنا و سلام را نیز به صیغه سوم شخص مفرد بیان می‌دارد. سپس نامه را با توجه به موضوع آن ادامه می‌دهد.

مولانا در نامه‌ها به تناسب مقال و به اقتضای مقام به منظور تأثیرگذاری کلام خود در مخاطب و برای استدلال‌هایش از آیات، احادیث، امثال فارسی و عربی رایج در زمان خویش، حکایات، اشعار فارسی (اشعار سنایی، عطار و فردوسی) و اشعار عربی (اشعار متنبی، شهاب‌الدین سهروردی، ابوالعلائی معری، طرّفه، صاحب‌بن‌عباد و امرؤالقیس) بهره می‌جوید و فضا را برای کلام خود طراحی می‌نماید. در پایان نیز نامه‌ها را به صورت‌های دعایی ختم می‌کند. ختم قریب به اتفاق نامه‌ها بدین طریق است. پایان‌بخش برخی از نامه‌ها هم همچون آغاز برخی از آن‌ها یک یا دو بیت شعر، متناسب با محتوای نامه می‌باشد. نمونه‌های این موارد به ترتیب بدین گونه است:

۱- عددی که در این مورد و موارد دیگر بعد از نام سوره می‌آید، شماره آیه را نشان می‌دهد.

- جاوید واسع الصدر باد! (نامه چهارم)
- هر روز روشنایی و دولت و توفیق روزافزون باد! (نامه صد و بیست و سوم)
- عطار بگفت آن چه دانست
- باقی همه بر شنود دارد (نامه سی و هفتم)
- راحتش بادا کزو مر خلق را راحت بود
- نیست ممکن خلق را راحت مگر از روح پاک
- صدهزاران دیگ حلوا پخته آن لطف الفعال
- صدهزاران جام باده برده زو اندوهناک (نامه صد و ششم)

پس از آشنایی با مکتوبات این سؤال مطرح می‌شود که آیا مکتوبات مولانا اثری ادبی است؟ در این پرسش دو مسأله وجود دارد: یکی مسأله اثر بودن مکتوبات و دیگری مسأله ادبی بودن آن. به نوشته‌ای عنوان «اثر» گذاشته می‌شود که بین اجزای آن نوشته پیوند ارگانیک و منسجم وجود داشته باشد. در مکتوبات مولانا این پیوند ارگانیک به چشم نمی‌خورد؛ زیرا تاریخ تحریر نامه‌ها مشخص نیست و نمی‌توان میان نامه‌ها انسجام زمانی یافت. لذا باید گفت که مکتوبات مولانا «اثر» نیست.

نوشته ادبی نوشته‌ای است که اثر لذت‌بخشی دارد و هم‌چنین عنصر عاطفه و احساس در آن پررنگ است. پیام نوشته ادبی معطوف به خودش است. نوشته ادبی مخاطب و مرجع مشخصی ندارد و در جهان بیرون به فرد خاصی ارجاع نمی‌یابد؛ زیرا مخاطب آن تمام افرادی هستند که آن را می‌خوانند یا می‌شنوند. در واقع، اثر ادبی اثر ارجاعی نیست.

نامه یکی از انواع رسانه است. نقش رسانه هم برقراری ارتباط میان دو یا چندین شخص است. اگرچه نامه‌های مولانا امروزه اهمیت رسانه‌ای‌شان را از دست داده‌اند و جلوه‌هایی از ادبیت را می‌توان در آن‌ها یافت، اما آن‌ها در زمان خود مولانا کارکرد ارتباطی داشته‌اند و مولانا آن‌ها را با اهدافی گوناگون به افرادی مشخص می‌نوشته است. پس در واقع، نامه‌ها در جهان بیرون مرجع

مشخصی داشته‌اند. با توجه به این مطالب باید بگوییم که مکتوبات مولانا برخلاف آثار ادبی که ارجاعی نیستند، ارجاعی است.

۲-۱ کلیات تحقیق

۱-۲-۱ طرح مسأله و بیان ضرورت تحقیق

تحلیل انتقادی گفتمان یکی از رویکردها در مطالعهٔ زبان است که در حوزه‌های مختلف اعم از سیاست، آموزش، رسانه، جنسیت و ... - هرچند نه به یک میزان- به سرعت در حال پیشرفت می‌باشد. تا جایی که نگارنده بررسی کرده است، تاکنون به آثار قدمای ادب فارسی از دیدگاه تحلیل انتقادی گفتمان نگریسته نشده است، حال آن‌که انجام چنین پژوهش‌هایی می‌تواند بسیاری از مجهولات مربوط به تاریخ زندگی و ابعاد شخصیت این افراد را معلوم کند.

نگارنده با خواندن اولیهٔ مکتوبات مولانا چنین دریافت که از بین مفاهیم مهمی که در تحلیل انتقادی گفتمان مطرح است، مفهوم «قدرت» نمود بارزی در این مجموعه دارد. لذا از آن جایی که تاکنون پژوهشی در چهارچوب تحلیل انتقادی گفتمان روی مکتوبات مولانا انجام نشده بود، نگارنده بر آن شد تا از بین مفاهیم عمده‌ای که در تحلیل انتقادی گفتمان مطرح است، مفهوم قدرت را در مکتوبات مولانا بررسی کند و از میان متغیرهای زبانی که نمایان‌گر قدرت در این اثر هستند، تنها سه متغیر «شیوهٔ بیان»، «صورت‌های ارجاعی (ضمایر)» و «القاب» را که توجه نگارنده را به خود جلب کرده بودند و کنجکاوی او را برانگیخته بودند، توصیف و تحلیل کند.

۲-۲-۱ سؤال‌های تحقیق

اساس شکل‌گیری این پایان‌نامه، یافتن پاسخ برای این سؤال‌ها است:

- ۱- مولانا در نامه‌های خود بیش‌تر، کدام شیوهٔ بیانی را اعم از بیان مستقیم و بیان غیرمستقیم به کار برده است؟ دلایل کاربرد آن نوع شیوهٔ بیانی چه بوده است؟
- ۲- با توجه به سه متغیر غیرمستقیم نسبت به مستقیم، منفصل نسبت به متصل و جمع نسبت به مفرد، مولانا به چه میزان از ضمائر استفاده کرده است؟
- ۳- آیا شیوهٔ استفادهٔ مولانا از القاب نشان دهندهٔ رابطهٔ معنادار قدرت با مخاطب است؟

۱-۲-۳ فرضیه‌های تحقیق

- ۱- مولانا در نامه‌های خود بیش‌تر، بیان غیرمستقیم را به کار برده است. دلایل کاربرد این شیوهٔ بیانی حفظ وجههٔ مخاطب و رعایت ادب در برابر او و لحاظ احترام او بوده است.
- ۲- مولانا ضمائر غیرمستقیم، منفصل و جمع را نسبت به ضمائر مستقیم، متصل و مفرد بیش‌تر به کار برده است.
- ۳- شیوهٔ استفادهٔ مولانا از القاب نشان دهندهٔ رابطهٔ معنادار قدرت با مخاطب است.

۱-۲-۴ هدف تحقیق

هدف این پایان‌نامه این است که نمود زبانی قدرت در مکتوبات مولانا را از طریق سه متغیر شیوهٔ بیان، صورت‌های ارجاعی (ضمایر) و القاب نشان دهد.

۱-۲-۵ کاربردهای تحقیق

این پایان‌نامه به پژوهش‌گران و به افرادی که به زندگی مولانا علاقه‌مندند، شیوهٔ کار عملی را مبنی بر این‌که چگونه می‌توان از ابزارهای عینی علمی زبان‌شناختی در حوزهٔ ادبیات استفاده نمود، نشان می‌دهد. دومین کاربرد این است که علاقه‌مندان می‌توانند سه متغیر مورد بحث را بر روی

دیگر آثار پیاده نمایند. کمک به شناخت بهتر مولانا حداقل از جنبهٔ زبانی کاربرد دیگر این پایان‌نامه است.

۱-۲-۶ روش تحقیق

در این تحقیق برخی نامه‌های مولانا در چهارچوب تحلیل انتقادی گفتمان با استفاده از متغیرهای زبانی شیوهٔ بیان، صورت‌های ارجاعی (ضمایر) و القاب بررسی می‌گردد. در فصل دوم به تفصیل در مورد روش تحقیق توضیح داده خواهد شد.

۱-۲-۷ محدودیت‌های تحقیق

۱- با این محدودهٔ تحقیق (مجموعهٔ نامه‌های یک فرد و شمار نامه‌های مورد بررسی) نمی‌توان مشکل تأثیر سنت گفتمان نامه‌نگاری بر رفتارهای شخصی در زبان را با قاطعیت نشان داد؛ زیرا این کار مستلزم شناخت دقیق سنت نامه‌نگاری است.

۲- اطلاعات مربوط به ساخت گفتمان (مخاطبان، بافت و...) در بسیاری از نامه‌ها دقیق نیست.

بخش دوم

۱-۳ پیشینهٔ تحقیق

از آن جایی که این تحقیق در چهارچوب تحلیل انتقادی گفتمان برخی مکتوبات (نامه‌ها) مولانا را بررسی می‌کند، باید در این قسمت به تحقیقاتی که روی مکتوبات در چهارچوب تحلیل انتقادی گفتمان صورت گرفته اشاره کنیم، اما تا آنجا که نگارنده می‌داند تاکنون به آثار مولانا به طور عام و مکتوبات او به طور خاص از دیدگاه زبان‌شناختی و به خصوص از دیدگاه تحلیل انتقادی گفتمان پرداخته نشده است.

چون این تحقیق مکتوبات مولانا را بررسی می‌کند، به تحقیقاتی که در زمینه‌های دیگر غیر از زمینه‌های یاد شده - روی مکتوبات انجام شده می‌پردازیم. تنها دو تحقیق در قالب مقاله وجود دارد که هر دوی آن‌ها به قلم حدادعادل است. در ادامه به محتوای این مقالات اشاره می‌کنیم.

عنوان مقاله اول «ارزش ادبی مکتوبات مولانا» است که به سال ۱۳۸۱ نوشته شده است. نویسنده در ابتدای مقاله از تعداد نامه‌های برجای مانده از مولانا و موضوع آن‌ها می‌گوید و در ادامه اضافه می‌کند که نامه‌های مولانا هرچند به عنوان سندی برجای مانده از زندگی و معیشت مولانا و مردم زمانه وی درخور تحقیق است، ارزش ادبی نیز دارد. به گفته او مکتوبات، مجموعه نامه‌های یک فرد عادی یا یک عالم صاحب نفوذ در دستگاه دیوانی و دولتی نیست؛ بلکه نامه‌های مولانای شاعر و عارف و عاشقی است که در همان روزهای نگارش نامه به سرودن مثنوی مشغول بوده و زبانش به غزلیات آتشین دیوان کبیر مترنم بوده است. نویسنده هدف خود را از نگارش این مقاله شناساندن مکتوبات به خوانندگان در حدی توان بیان می‌کند. حدادعادل سپس به توصیف مکتوبات به لحاظ ساختار صوری نامه‌ها، ترکیبات و تعبیرات دل‌نشین موجود در نامه‌ها، لغات و ترکیبات مهجور، امثال و اصطلاحات عالمانه و عامیانه‌ای که در نامه‌ها هست، خصوصیات دستوری نامه‌ها و شباهت بین مکتوبات با دیوان حافظ می‌پردازد. سپس او مقاله را با ذکر اشتباهاتی که در مکتوبات به تصحیح ه. سبحانی وجود دارد، به پایان می‌برد.

مقاله دوم با عنوان «چهره مولانا در آلبوم شخصی او» در سال ۱۳۸۱ نگاشته شده است. نویسنده، مقاله را این چنین آغاز می‌کند: چهره مولانا در همه جای جهان و در نظر افرادی که او را می‌شناسند چهره‌ای عرفانی است. این چهره را کتاب‌های مثنوی و دیوان غزلیات شمس پدید آورده‌اند، اما کتاب دیگر او یعنی مکتوبات به ما کمک می‌کند تا تصویری را که از شخصیت او در ذهن داریم، برجسته‌تر و کامل‌تر نماییم. نویسنده سپس از تفاوت مکتوبات با مثنوی و غزلیات شمس سخن می‌گوید. به عقیده او مولانا برخلاف مثنوی که در آن غالباً به کمالات مطلوب آدمی می‌نگرد، در مکتوبات ناظر به واقعیات عرفی و طبیعی است. نامه‌های مولانا برخلاف غزلیات

شمس که حاکی از موج دریای شوریدگی اوست، غالباً به حوادث روزگار و امور عرفی و متعارف او متعلق است. به گفته او مکتوبات دریچه‌ای است به زندگی خصوصی مولانا که به ما امکان می‌دهد از نزدیک تصویری واقعی‌تر، دقیق‌تر و کامل‌تر از شخصیت او ترسیم کنیم. حداد عادل در ادامه مقاله به توصیف این موارد می‌پردازد: انواع حاجت‌های مردم که مولانا برای رفع آن حاجت‌ها نامه می‌نوشته، نامه‌هایی که مخاطبان‌شان زن‌اند و نامه‌هایی که مولانا به نزدیکان و اهل خانه خود نوشته است.

فصل دوم

مبانی نظری و روش تحقیق